

Szymon Olszaniec

**Prefektura *praetorio* Italii,
Illyrikum i Afryki
(312–425 n.e.)**

WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIWERSYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA

Szymon Olszaniec

**Prefektura *praetorio* Italii,
Illyrikum i Afryki
(312–425 n.e.)**

WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIwersytetu Mikołaja Kopernika

Toruń 2014

Recenzent

Prof. UG, dr hab. Ireneusz Milewski

Projekt okładki

Dariusz Żulewski

Opracowanie wydawnicze

Magdalena Mordawska

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika

© Copyright by Szymon Olszaniec

Toruń 2014

Publikacja powstała w ramach realizacji projektu badawczego MNiSW
nr NN 108 202236

ISBN 978-83-231-3250-9

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIWERSYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA

Redakcja: ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń

tel. 56 611 42 95, fax 56 611 47 05

e-mail: wydawnictwo@umk.pl

www.wydawnictwoumk.pl

Dystrybucja: ul. Reja 25, 87-100 Toruń

tel./fax 56 611 42 38

e-mail: books@umk.pl

Druk: Drukarnia Wydawnictwa Naukowego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika

SPIS TREŚCI

Wstęp	9
Część I.	
Powstanie urzędu PPO Italii i jego struktura	
Rozdział 1. Arkadiusz Charyzjusz i <i>Liber de officio praefecti praetorio</i> . PPO w czasach cesarza Dioklecjana	15
Rozdział 2. Reformy Konstantyna Wielkiego w dziedzinie PPO	19
Rozdział 3. Insignia PPO Italii	40
Rozdział 4. Miejsce PPO Italii w hierarchii administracyjnej cesarstwa: podział wertykalny – ranga społeczna i tytułatura	43
Rozdział 5. Przywileje i obowiązki PPO Italii	55
Rozdział 6. Zakres terytorialny prefektury	59
6.1. Italia	60
6.2. Afryka	68
6.3. <i>Illyricum</i>	69
6.4. Kwestia podziałów <i>Illyricum</i>	71
6.4.1. Pierwszy podział <i>Illyricum</i> na Wschodnie i Zachodnie ..	72
6.4.2. Losy <i>Illyricum</i> w latach 379/380–395	74
6.4.3. Ostateczny podział	78
6.4.4. Kiedy przed rokiem 379 istniała odrębna prefektura illiryjska?	79
Rozdział 7. PPO a dwór cesarski. Siedziba PPO Italii	83

Rozdział 8. Struktura urzędu	90
---	----

Część II.

Kompetencje i zakres władzy prefekta *praetorio* Italii

Rozdział 1. Prefekt Italii a kwestie prawne, sądownicze i bezpieczeństwa publicznego	107
1.1. Rola PPO Italii w procesie kreowania prawa	107
1.2. PPO Italii jako sędzia	114
1.3. PPO Italii a porządek publiczny	118
1.4. PPO Italii i gromadzenie informacji dla cesarza	124
1.5. PPO Italii a <i>cursus publicus</i>	126
1.5.1. Warunki użycia <i>cursus publicus</i>	134
1.5.2. Nadzór nad wydawaniem <i>evectiones</i>	139
1.5.3. Kwestie awansowania personelu poczty	140
1.5.4. Problemy utrzymania poczty państwowej	140
Rozdział 2. Prefekt i podatki. Kwestie fiskalne w polityce PPO Italii	145
2.1. Podatki w naturze	145
2.1.1. Nowy system: <i>iugatio-capitatio</i>	145
2.1.2. Rola prefekta w szacowaniu podatków	148
2.1.3. Personel odpowiedzialny za pobór – <i>susceptores</i>	152
2.1.4. Problemy terminologiczne – <i>exactores</i>	157
2.1.5. Nadzór nad poborem podatków	164
2.1.6. Zwolnienia z płacenia podatków	165
2.1.7. Pobór annony	167
2.1.8. <i>Annona militaris</i>	170
2.1.9. <i>Canon urbis Romae</i> i kwestia zaopatrzenia Rzymu	173
2.2. Podatki w pieniądzu	187
2.2.1. <i>Collatio lustralis</i>	188
2.2.2. <i>Aurum coronarium</i>	190
2.2.3. <i>Gleba senatoria</i>	190
2.2.4. <i>Aurum tironicum</i>	191
2.2.5. <i>Superindicta</i>	192
2.2.6. Spory kompetencyjne – rola <i>palatini</i>	195

2.2.7. Podatki kleru chrześcijańskiego	198
2.2.8. Podsumowanie	199
2.3. <i>Munera</i>	200
2.3.1. Przywrócenie kuriom dekurionów bądź ich potomków, którzy uciekli od wypełniania <i>munera</i> poprzez pełnienie <i>militia</i>	203
2.3.2. Wypełnianie <i>munera</i>	203
2.3.3. Wyłączenia z <i>munera</i>	208
2.3.3.1. Senatorowie	208
2.3.3.2. Majątki <i>res privata</i>	211
2.3.3.3. Kościoł	212
2.3.3.4. <i>Corporati</i>	214
2.3.3.5. <i>Officiales</i> dworscy i służący w administracji prowincjonalnej	215
2.4. Interesy skarbu	217
2.4.1. Dary cesarskie	230
Rozdział 3. PPO Italii jako realizator cesarskiej polityki w stosunku do miast: kurie i <i>corpora</i>	234
3.1. Dekurionowie i kurie miejskie	234
3.1.1. Implementacja kurii	234
3.1.1.1. Ograniczenia dotyczące karier kuriałów w administracji centralnej	236
3.1.1.2. Ograniczenia dotyczące służby w administracji prowincjonalnej	241
3.1.1.3. Ograniczenia w dostępie do <i>militia armata</i>	243
3.1.1.4. Ograniczenia w możliwościach awansu do stanu senatorskiego	244
3.1.1.5. Ograniczenia możliwości zaliczenia do stanu duchownego	247
3.1.1.6. Ograniczenia w przechodzeniu do miejskich <i>collegia</i> i <i>corpora</i>	249
3.1.2. Majątki miast i majątki świątyń pogańskich	252
3.1.3. Prefekt i elity miejskie	254
3.2. <i>Corpora</i>	263

Zakończenie , czyli jeszcze raz o miejscu PPO Italii w strukturze administracyjnej cesarstwa	275
Lista ustaw skierowanych do PPO Italii do r. 425	281
Bibliografia	293
Summary	309
Indeks	315

WSTĘP

Prefekt *pretorio*, urząd powstały w epoce pryncypatu¹, nie znalazł zbyt wielu badaczy zajmujących się jego dziejami w okresie późnego Cesarstwa Rzymskiego. Jest to zaskakujące, jeśli się weźmie pod uwagę fakt, że inni prefekci, tj. Rzymu i Konstantynopola już dawno temu doczekali się własnych monografii, które stanowią kanon współczesnej literatury naukowej². W okresie późnego cesarstwa urząd powołany do życia jeszcze przez Oktawiana Augusta przeszedł głęboką metamorfozę. Jej genezy należy szukać w okresie panowania Dioklecjana i Konstantyna; momentem przełomowym było rozwiązanie gwardii pretoriańskiej po bitwie na Moście Mulwijskim w roku 312. Likwidacja oddziałów pretorianów nie oznaczała jednak końca urzędu. Niektóre zadania prefekta pozostały niezmienione, pojawiły się też nowe. Liczba prefektów wzrosła. Zamiast dwóch, rezydujących przy cesarzu, już w czasach Konstantyna pojawiło się kolegium złożone z pięciu, rozpoczęła się ewolucja w kierunku powołania prefektur regionalnych. PPO stał się urzędnikiem cywilnym, z racji jego zadań w interiorze cesarstwa osłabła zaś, a w niektórych przypadkach nawet zanikła więź z dworem.

Współczesny badacz, który chciałby zrekonstruować dzieje prefektur pomiędzy IV a VI wiekiem, napotyka gąszcz ustaleń badawczych, głównie prosopograficznych³, z drugiej zaś strony, ogólne omówienia problemów prawno-ustrojowych, występujące w wydawnictwach o charakterze podręcznikowym. Badania prosopograficzne dotyczące prefektów pojawiły się we współczesnej nauce jeszcze w XIX wieku, ale nie będzie chyba przesadą, jeśli stwierdzić, że nowoczesną formę nadał im w latach trzydziestych

¹ O PPO w tym okresie por. ostatnio: Ruciński 2013.

² PVR: Chastagnol 1960; por. też pracę o aprowizacji Rzymu: Pavis d' Escurac 1976; PVC: Dagron 1974.

³ Często o charakterze przyczynkarskim.

minionego stulecia francuski uczoney J.-R. Palanque, publikując w 1933 r. *Essai sur la prefecture du prétoire du Bas-Empire*. Palanque chodziło głównie o ustalenie *fasti* tego urzędu. Zajmował się kolejnością obejmowania prefektur przez poszczególnych dygnitarzy i przebiegu ich karier. Korzystając z dorobku uczonych tej miary co Seeck⁴, czy też Stein⁵, uznawał jednak, że prefektury w czasach późnego Cesarstwa Rzymskiego pełniły kolegialnie, i.e., a na czele każdej z nich (Italii *Illyricum* i Afryki; Galii; *Orientis*; wschodniego *Illyricum*) mógł stać więcej niż jeden prefekt. Ten nurt poszukiwań zdominował potem na długie lata badania nad prefektami. Niemiecka nauka była właśnie w trakcie publikowania kolejnych tomów *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, gdzie zamieszczano także biogramy poszczególnych prefektów, sama zaś praca Palanque spotkała się z repliką Ernesta Steina⁶, co zmusiło jej autora do przemyślenia swoich sądów⁷, jak również nowelizowania ich w wyniku pojawienia się kolejnych ustaleń⁸. Tymczasem badacze szukali prefektów-senatorów już w III wieku⁹, zastanawiali się, jak obsadzone były poszczególne prefektury w czasach Konstantyna Wielkiego, gdy dokonywała się regionalizacja urzędu¹⁰, i jak wyglądała ich obsada pod rządami synów i następców Konstantyna Wielkiego¹¹; publikowali też wyniki własnych badań dotyczące poszczególnych karier prefektów¹². Przełomowe znaczenie dla wszystkich tych ustaleń miał głos A.H.M. Jonesa, który w 1964 r. na łamach *The Journal of Roman Studies* poddał drobiazgowej krytyce tezę o kolegialności prefektur *praetorio* w okresie późnego cesarstwa¹³, reprezentowaną głównie przez uczonych niemieckich. Ta tendencja dominowała również w *The Prosopography of the Later Roman Empire* (PLRE), opublikowanych w 1971 (t. I) i 1981 (t. II). Podsumowując,

⁴ Seeck 1914.

⁵ Stein 1920; Stein 1925.

⁶ Stein 1934.

⁷ Palanque 1934.

⁸ Palanque 1950; Palanque 1955; Palanque 1969.

⁹ Arnheim 1971.

¹⁰ Chastagnol 1968; Chastagnol 1968; Barnes 1982, 123–139; Barnes 1987; Barnes 1992.

¹¹ Barnes 1992; Moro 1996.

¹² Norman 1957; Jones 1955; Jones 1962 (oba artykuły Jonesa poświęcone są osobie PPO *Orientis* Fl. Filipa).

¹³ Jones 1964.

o karierach prefektów, kolejności obejmowania przez nich urzędu wiemy w tej chwili już bardzo wiele.

Podobnie możemy powiedzieć o innej tematyce związanej z prefekturami i prefektami, a mianowicie o procesie terytorialnego kształtowania się prefektur, a zwłaszcza jednej z nich, tj. *Illyricum*. Ciągłe zmiany jej statusu: wchodzenie w skład prefektury italskiej, krótkie okresy istnienia niezależnej prefektury illyrijskiej oraz kwestia: kiedy ostatecznie wyodrębniła się prefektura wschodniego *Illyricum*, obejmująca swoim zasięgiem diecezje Macedonii i Dacji, ogniskowała zainteresowanie badaczy praktycznie od początków XX wieku aż po dzień dzisiejszy¹⁴.

Na tym tle stosunkowo mało okazałe wygląda stan badań w zakresie zagadnień prawno-ustrojowych w odniesieniu do PPO: umocowania w systemie, struktury urzędu i kompetencji. Pionierem tych badań został Ernest Stein, publikując w 1922 *Untersuchungen über das officium der Prätorianerpräfektur seit Diocletian*¹⁵, dzieło w zasadzie do dzisiaj niezastąpione¹⁶. Jediną monografią urzędu PPO pozostaje artykuł Wilhelma Ensslina opublikowany w 1954 r. w *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*¹⁷. Autor interesował się kształtowaniem się prefektur, strukturą *officium*, rangą urzędu i szczególnie kompetencjami PPO. Dzieło Ensslina ma już blisko sześćdziesiąt lat i powstało w zasadzie przed epoką, w której zaczęto w sposób nowoczesny badać urzędy późnego cesarstwa. Ponad dwadzieścia lat po ukazaniu się pracy Ensslina swoje studium nt. kształtowania się wczesnobizantyńskiej biurokracji pałacowej opublikowała Ch. Vogler¹⁸ i wyznaczyła tym samym nowy kierunek badań. W następnych latach monografii doczekały się wielkie ministerstwa pałacowe: *magister officiorum*¹⁹, CSL i CRP²⁰ oraz kwestor

¹⁴ Seeck 1914; Stein 1920; Stein 1925; Grumel 1951; Palanque 1951; Palanque 1969; Demougeot 1981; Coşkun 2003.

¹⁵ W niniejszej pracy korzystałem z reedycji dokonanej przez J.-R. Palanque w 1962 r. (Stein 1962).

¹⁶ Wstęp Dubuissona i Schampa (Dubuisson, Schamp 2006, CCIV–CCCXIII) we francuskim wydaniu *De Magistratibus* Jana Lydosa dotyczy tylko PPO *Orientis* w VI w. n.e.

¹⁷ Ensslin 1954, 2391–2502.

¹⁸ Vogler 1979.

¹⁹ Clauss 1980.

²⁰ Delmaire 1989.

pałacu²¹. Nie ma więc przyczyny, dla której PPO ma pozostawać nadal słabo zbadanym urzędem. Współcześnie obserwujemy, jak stopniowo ten stan rzeczy się zmienia. W tym kontekście należałoby wskazać pracę Joachima Migla poświęconą kształtowaniu się terytorialnych prefektur *praetorio* i relacji prefektów z wikariuszami²² oraz monumentalne dzieło Pierfrancesco Poreny nt. genezy późnoantycznych prefektur²³. Zwłaszcza ta ostatnia monografia pokazuje, że we współczesnych badaniach opracowanie całości tematyki poświęconej prefektom, jak uczynił to Ensslin w 1954 r., jest już praktycznie niemożliwe dla jednego badacza. Stąd też pojawiają się ograniczenia: tematyczne (np. do jednej prefektury) bądź też bada się tylko pewien wycinek dziejów prefektur. Być może było to powodem, dla którego berliński historyk Andreas Gutsfeld wybrał jako przedmiot swojej habilitacji tylko prefekturę Wschodu i to jedynie do roku 395²⁴. Jego praca, choć do dziś nie została opublikowana, pozostaje w międzynarodowym obiegu naukowym. Oznacza to zarazem, że pozostałe prefektury: dwie funkcjonujące po roku 395 w *Imperium Hesperium* Italii, Illyrikum i Afryki oraz Galii, jak również prefektura wschodniego *Illyricum* pozostają nieopracowane. Stąd też mój wybór prefektury italskiej. Mimo że jej powierzchnia była mniejsza od galijskiej, to prefektura ta pozostawała najważniejszą jednostką terytorialną w zachodniej części cesarstwa, a po jego podziale w 395 r. najważniejszą w Cesarstwie Zachodnim. W trakcie moich badań okazały się prawdziwe słowa Jana Lydosa odnoszące się do PPO *Orientis*, że jest on oceanem spraw państwowych (Joh. Lyd., *De Mag.*, II. 7. 1). Dlatego też poza historią powstania prefektury skoncentrowałem się na jej zasięgu terytorialnym, miejscu prefekta w hierarchii administracyjnej imperium, relacji pomiędzy cesarzem i dworem cesarskim a prefektem oraz na strukturze *officium* PPO Italii. W zakresie kompetencji prefekta szczególnie miejsce zajęły kompetencje dotyczące bezpieczeństwa publicznego (sądownictwo, zbieranie informacji, nadzór nad pocztą państwową), finansów publicznych (pobór podatków w naturze, pieniądzu, *munera*, relacje z cesarskimi ministerstwami: CSL i CRP) oraz roli PPO w cesarskiej polityce względem miast (nadzór nad kuriami i ich implementacja, kontrolowanie miejskich *collegia* i *corpora*). Tak pomyślany temat badawczy zrealizowałem dzięki grantowi MNiSW nr NN 108 202 236.

²¹ De Bonfils 1982; Honoré 1998.

²² Migl 1994.

²³ Porena 2003.

²⁴ Gutsfeld 1996.